

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

ARAP ŞİİRİNDE FONETİK ZARÛRETLER*

PHONETIC NECESSITIES IN ARABIC POETRY

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

Öğretim Görevlisi (Dr.), Van YYU İlahiyat Fakültesi,
muhammed_yyu@hotmail.com, orcid.org:// 0000-0003-3894-2231

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 12 Kasım 2021/ 12 November 2021
Kabul Tarihi / Accepted: 22 Aralık 2021/ 22 December 2021
Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 January 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022
Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 188-211.

Cite as / Atf: Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud. “Arap Şiirinde Fonetik Zarûretler [Phonetic Necessities in Arabic Poetry]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 188-211.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

* Bu makale Doç. Dr. Abdulhadi Timurtaş'ın danışmanlığında hazırlanan ve 11.10.2021 tarihinde oy birliği ile kabul edilen *Arap Gramerinde Zarûret Olgusu* adlı doktora tezinin ilgili bölümlerinden faydalanılarak yazılmıştır.

Öz

Arap dilinin, klasik dönem diye adlandırılan zaman diliminde söylenen şiirler ve değişik konularda telif edilmiş eserlere bakıldığında gerek nahiv, gerekse sarf ilmi bakımından Arap gramerine uyulduğu, fakat bazen alışılmış bu dil kurallarının dışına çıktığı görülmektedir. Kural dışı veya istisnai durumlar olarak görülen bu tür kullanımlar genelde zarûret, şâz veya cevâzât gibi kavramlar adı altında ele alınmıştır. Zarûret olarak adlandırılan kuraldışı kullanımlar da kendi içerisinde kategorize edilerek fonetik, morfolojik ve sentaks bakımından incelenmiştir. Zarûret olgusunun kelimelerin yapısıyla ilgili olduğu kadar fonetik yönüyle de sıkı bir bağı bulunmaktadır. Kısa hareketleri uzatma, med harflerini kısaltma, bazı zamir ve ism-i işaretlerin farklı kullanımları, tesniye ve cemi olarak değerlendirilen kelimelerin sonlarında bulunan nun harfi ile mütekellim ya'sının çeşitli sesletim biçimleri fonetik zaruretlerin başlıcalarıdır. Bu çalışmada fonetik zarûretler, örnekler dâhilinde ve nahivcilerin yaklaşımları bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Arap grameri, Zarûret, Fonetik, Şiir.

Abstract

Considering the poems sung in the time period called the classical period and the copyrighted works on various subjects of the Arabic language, it is seen that Arabic grammar is followed both in terms of syntax and morphological knowledge, but sometimes it goes beyond the usual rules of this language. Such uses, which are considered to be illegal or exceptional cases, are usually considered under the name of concepts such as necessity, chaz or jawazat. The non-canonical usages, called necessities, were also categorized within themselves and examined in terms of phonetics, morphology and syntax. The phenomenon of necessity has a strict connection with the phonetic aspect as well as with the structure of words. Shortening short sounds, shortening extension letters, different uses of some pronouns and noun signs, the letter nun at the end of words considered deuteronomy and cemi, as well as various forms of voicing of mutekellim ya are the main phonetic necessities. In this study, phonetic necessities will be considered and examined from a critical point of view within the context of examples and approaches of language scholars.

Keywords: Arabic language, Arabic grammar, Exigency, Phonetic, Poetry.

Extended Abstract

Considering the poems sung in the time period called the classical period and the copyrighted works on various subjects of the Arabic language, it is seen that Arabic grammar is followed both in terms of syntax and morphological knowledge, but sometimes it goes beyond the usual rules of this language. Such uses, which are considered to be illegal or exceptional cases, are usually considered under the name of concepts such as necessity, chaz or jawazat. The non-canonical usages called necessities were also categorized within themselves and examined phonetically, morphologically and syntactically. Since poetry is a measured word, adding something to it or removing something from it can take it out of the vezin and take it away from the measure of poetry that is meant, along with the fact that the meaning is true. Because of this, it was considered permissible to use a measure in poetry, which is not permissible in a normal word. Necessity has attracted the attention of language scholars, literati and critics since the formation of language rules and has been directly and indirectly included in many classical works that are considered valid. A word that does not comply with the syntactic and morphological bases, although it was considered illegal, was considered worthless by linguist and was not pushed to one side. On the contrary, we have been thinking about it, divided into several parts regarding whether it should comply with the basic principles of the science of nahvin and consumables, and some parts were considered important for understanding the science of syntax. Different definitions of necessity have been made from each other. The reason for this is the meaning loaded with necessity and the way it is reflected in the poem. As a matter of fact, based on the etymology of the word, there are disputes about whether necessity is necessary in the word necessity, so whether an illegal use in poetry should be included in necessity is shaped by the meaning loaded with this phenomenon. Since there is usually no factor to push the author to necessity in plain writing, it is not possible to mention necessity there. Therefore, non-permissible uses in prose were considered permissible in poetry. However, sometimes it has been observed that even though there is another word that complies with the language rules in order to protect the poetry teller, the necessity has been resorted to. In the process of determining the rules of language, the phenomenon of necessity, which is not considered under a relatively separate heading to other grammatical pedestals, ensured that the pedestals that were created by diluting them in a number of statements that seemed to go beyond a certain rule should not be approached normatively and prepared the basis for this. The basis of the uses that language scholars characterize as essential is based on the consideration of the rules and rules adopted only in the common language. Nah Dec Polished have greatly narrowed down the sources of reference of the language, ignoring other Arabic dialects from the very beginning. The work of Basra, Kufa and other nahiv schools aims to establish the science of synthesis and morphological on a logical basis and link it to the basic pedestals. Therefore, as a result of these studies, hundreds of nahiv rules that are consistent in themselves have emerged. The words, compositions and expressions that cannot be based on these foundations have been determined and have been tried to be explained with other concepts such as te'vil, hazif, appreciation, taste, necessity, rather and more. But the words and usages that cannot be placed on a logical basis in these ways have been discussed under the name of shaz. Along with the Qur'an, classical Arabic poetry is one of the most applied bases for determining the rules and rules of Arabic grammar. The fact that poems in grammar books, which are considered to be the main source, are much more than verses is a clear indication of how important poetry is. Because of this, classical Arabic poetry was resorted to even in non-canonical uses, as well as the rules established in grammatical science. The phenomenon of necessity has a strict connection with the phonetic aspect as well as with the structure of words. Extending short movements, shortening med letters, different uses of some pronouns and noun signs, the letter nun located at the ends of words considered deuteronomy and cemi, and various forms of voicing mutekellim ya are the main phonetic necessities. In this study, phonetic necessities will be examined and examined from a critical point of view within examples and in the context of approaches to language knowledge.

Giriş

Şiir, vezinli bir kelâm olduğundan ona bir şey eklemek veya ondan bir şey çıkarmak vezinden çıkarılabilir ve mananın doğru olmasıyla beraber kastedilen şiir ölçüsünden uzaklaştırılabilir. Bundan dolayı normal kelâmda câiz olmayan bir kullanım, şiirde vezni oluşturmak için câiz görülmüştür. Arap gramerinin tespit edilmesinde Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte klasik Arap şiiri en fazla müracaat edilen dayanakların başında gelmektedir. Temel kaynak olarak görülen gramer kitaplarındaki şiirlerin âyetlerden çok daha fazla olması şiirin ne denli önemli olduğunun açık bir göstergesidir. Bundan dolayı klasik Arap şiirine, gramer ilminde belirlenen kuralların yanı sıra kural dışı kullanımlarda bile başvurulmuştur.

Dil kurallarının oluşum sürecinden itibaren zarûret olgusu nahivci, edebiyatçı ve eleştirmenlerin dikkatini çekmiş ve muteber kabul edilen birçok klasik eserde doğrudan ve dolaylı bir şekilde yer almıştır. Nahivcilerin Arap dili ile alakalı bir kaideyi tespit ederken başvurdukları referansların başında eski Arap şiiri gelmektedir. Fakat kimi şiirde belirlenen kurallara aykırı kullanımların olduğu da bir gerçektir. Bu da nahivcilerin şiirin kendine has özelliği hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmalarına yol açmıştır. Zarûretin birbirinden farklı tanımları yapılmıştır. Bunun sebebi, zarûrete yüklenen anlam ve şiire nasıl yansıdığı durumudur. Nitekim kelimenin etimolojisinden yola çıkarak zarûret kelimesinde zorunluluğun şart koşulup koşulmaması hususunda ihtilaflar olduğundan şiirdeki kural dışı bir kullanımın zarûrete dâhil edilip edilmemesi bu olguya yüklenen mana ile şekillenir.¹ Bu çalışmada bizi ilgilendiren husus, zarûretin mahiyeti ve bu kavrama yüklenen manalar değil, bir kelimedeki harf veya harekenin değişmesine yol açan fonetik zarûret şekillerini bazı örnekler ışığında ve nahivcilerin bu örneklere dair yaklaşımları bağlamında imkân dâhilinde incelemektir.

Zarûret olgusu kelime veya cümle bazında ortaya çıkmaktadır. Kelimede görülen zarûret olgusu ya sesle / fonetik / الصوي ya da sarf ilmiyle / morfolojik / الصري ilgili iken; cümle bazında nahiv / sentaks ile ilgilidir. Fonetik ve morfolojik olarak kategorize edilen zarûretlerin geneli kelimenin harflerindeki değişikliklerdir. Bu da ya bir harfin ziyâdesi ya bir harfin hazfî ya kısa okunuşlu bir harfi uzatmak ya da uzatılmış bir harfi kısa okumak şeklindedir. Bu tür değişiklikler şiirin ruhuna uygundur. Zira şiir vezni, hareke ve sükûnların tertip ve düzeni üzerine inşâ edilmiştir. Şiirdeki bir kelime, özel durumlara boyun eğmektedir. Bu da bazen ziyâdeye bazen noksana sebep olabilir. Bu çalışmada nahivciler arasında ihtilafa sebep olan bazı sesle alakalı fonetik zarûretler ele alınacaktır.

1. Fonetik Zaruretler

1.1. Kelimenin Bünyesindeki Kısa Harekeleri Uzatma (İşbâ')

Bir kelimedeki hareke ister fetha, ister kesra, ister zamme olsun, şiirde harekeyi uzatmak / işbâ' / الإشباع yapmak nahivciler tarafından câiz görülmüştür. Harekenin işbâ' edilmesiyle med ve lîn harfi ortaya çıkar. Örneğin fetha harekesi elif harfine / ا, kesra harekesi yâ harfine / ي, zamme harekesi de vâv harfine / و dönüşür.² Sîbeveyhi, Muberrred (öl. 286/900) İbnu's-Serrâc (öl. 316/929) ve Sîrâfî (öl. 368/979) sadece kesranın işbâ' edilmesini zikretmekle

¹ Bâsil Miftâh Ali ed-Delâbic, *Es-eru şâhidi'd-darûreti's-si'riyye fi mesâili'l-hilâfi'n-nahvi dirâse vasfiyye tahliyye* (Doktora Tezi, Câmî'atu'l-Yermûk, 2016), 8.

² Muhammed b. Ca'fer Kazzâz el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-sâ'ir fi'd-darûra*, thk. Ramazân Abduttevvâb, el-Hâdî Selahuddin (Kuveyt: Dâru'l-Urûbe, ts.), 212; Muhammed Hamâse Abdullâtîf, *Luğatu's-si'r: Dirâse fi'd-darûreti's-si'riyye* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996), 153.

yetinirlerken;³ Kazzâz el-Kayrevânî (öl. 412/1021) ile İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî (öl. 669/1270) fetha ve zammenin de işbâ’ edilmesinde herhangi bir sakınca görmediklerini belirtmişlerdir.⁴

İbn Cinnî, hareketlerin med ve lîn harflerinin bir parçası olduğuna işaret ederek şunları zikretmektedir:

*Bil ki; hareketler med ve lîn harflerinin parçalarıdır. Bu harfler elif, vâv ve yâ’dır. Bu harfler üç tane olduğu gibi hareketler de üç tanedir. Bunlar; fetha, kesra ve zamme’dır. Fetha, elif’in bir parçası, kesra, yâ harfinin bir parçası ve zamme ise vâv harfinin bir parçasıdır. İlk dönem nabivcileri fethayı küçük elif / الألف الصغيرة, kesrayı küçük yâ / الياء الصغيرة, zammeyi de küçük vâv / الواو الصغيرة olarak isimlendirmişlerdir.*⁵

Bu hareketlerin med harflerinin bir parçası olduğu, işbâ’ edilmesi durumunda parçası oldukları med harflerinin ortaya çıkmasıyla görülmektedir. Zira عَمْر , عَمْب ve عُمَر kelimelerinin başındaki ayn harfindeki hareketler عَامِر , عَيْب ve عُوَمَر şekline dönüşür.⁶

Hareketleri işbâ’ etmek, sadece şiir zarûretine binaen fiil ve isimde görülmektedir. Çalışmada bu iki kelimedede vukû bulan işbâ’ durumu irdelenmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Fiilde Ortaya Çıkan İşbâ’

Fiilde meydana gelen işbâ’ kendi içerisinde ikiye ayrılır. Birincisi fiilin i’râbına etki etmeyen işbâ’dır. Buna örnek olarak İbrâhîm b. Herme’ye (öl. 93/792) ait olan şu beyit verilebilir:⁷

اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّا فِي تَلْفُتِنَا / يَوْمَ الْفِرَاقِ إِلَى أَحِبَابِنَا صُورُ

وَأَنِّي حَوْمًا يُشْرِي الْهَوَى بَصْرِي / مِنْ حَيْثُمَا سَلَكُوا أَذْنُو فَأَنْظُرُ

*Bizim, ayrılık gününde sevdiklerimize boynu bükük olarak döndüğümüzü Allah biliyor,
Sevgi, benim gözümü sevdiklerimin koyuldukları her yere döndürürse ben de yaklaşıyorum ve (onlara)
bakarım.*

Bu beyitteki istişhâd yeri فَأَنْظُرُ kelimesidir. Bu kelime aslında فَانْظُرُ şeklindeyken kâfiyeden ötürü ز (ظ) harfindeki zamme hareketi işbâ’ yapılarak vâv harfine dönüşmüştür.⁸

Fiilde görülen ikinci işbâ’ çeşidi ise fiilin i’râbına etki eden değişikliktir. Fiilin i’râbını etkilemekten maksad nâkis muzâri veya emir bir fiilin meczûm olması durumunda illet

³ Ebû Bişr ‘Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1988), 1/28; Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktedab* (Kahire: Vezâretu’l-Evkâf, 1994), 2/256; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-nahv* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1985), 3/450; Ebû Sa’îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfi, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdîlî, Ali Ali Seyyid (Beyrut: Dâru’l-Kutubîl-‘İlmiyye, 2008), 1/203.

⁴ el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 212-213; Ali b. Mu’min İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâ’iru’s-şâ’ir*, thk. Seyyid İbrahim Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Endelüs, 1982), 32-38.

⁵ Ebu’l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru şmâ’eti’l-i’râb*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru’l-Kutubîl-‘İlmiyye, 2000), 1/33.

⁶ İbn Cinnî, *Sırru şmâ’eti’l-i’râb*, 1/34.

⁷ İbrâhîm İbn Herme, *Dîvânü İbrâhîm b. Herme*, thk. Muhammed Cabbâr el-Mu’aybid (Bağdâd: Mektebetu’l-Endelüs, 1969), 117-118.

⁸ Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Mektebetu’l-‘İlmiyye Dâru’l-Kutubîl-Misriyye, ts.), 2/316; İbn Cinnî, *Sırru şmâ’eti’l-i’râb*, 1/41; el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 212; Kemâluddîn Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-ḥilâf beyne’n-nahviyyîn: el-Başriyyîn ve’l-Kâfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru’l-Fikir, ts.), 1/23-24; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtisâfu’l-ḍarab min lûsâni’l-‘arab(ciltleri birleştirilmiş halî)*, thk. Receb Osman Muhammed, Abduttevvâb Ramazân (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1998), 2391; Mahmûd Şukrî Âlûsî, *ed-Ḍarâ’ir ve mâ yecûzu li’s-şâ’ir dâne’n-nâs.ir* (Bağdâd: el-Mektebetu’l-‘Arabiyye, 1922), 283.

harfinin düşmemesidir. Normal durumda nâkıs muzâri bir fiil meczûm yapıldığında illet harfi düşerken şiir zarûretine binâen işbâ' edilip hazfedilmeyebilir. Buna örnek olarak Kays b. Zuheyr'e (öl. 10/631) ait olan şu beyit verilebilir:⁹

ألم يأتيك والانباء تنمي / بما لاقت لبون بني زياد

Haberler Ziyâd oğullarının çok süt veren develerinin başına gelenlerle çalkalandığı halde sana gelmedi mi?

Bu beyitteki istişhâd yeri يأتيك cümlesindeki يأتى fiilidir. Zira bu nâkıs fiil, cezim edatlarından olan لم harfini aldığı için illet harfi hazfedilip يأتى şeklinde gelmeliyken şiir zarûretinden ötürü illet harfinden önceki ت harfi işbâ' edilmiştir.¹⁰

Bazı nahivciler başına م cezim edatını alan bu gibi kullanımların bazı lehçelere uygun olduğunu söylemişlerdir. Zeccâcî, (öl. 337/949) illet harfinin hazfedilmesi gereken durumda hazfedilmemesinin Arapların meşhur bir lehçesi olduğunu ve böyle kullanımların aktarıldığı şekil üzerine ittifak edildiğini dolayısıyla sahih bir kelime gibi işlem gördüğünü zikretmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz beyitteki ألم يأتيك م cümlesindeki illetli fiilin sonundaki illet harfinin cezim durumunda illet harfinin değil harekesinin düştüğünü yani sâkin kılındığını, merfû durumunda ise يأتى şeklinde zamme harekesi verildiğini vurgulamıştır.¹¹

İbn Mâlik (öl. 672/1274) ise nefiy edatı olan لا harfine benzetilerek م edatıyla cezim yapılmamasının bir lehçe olduğunu söylemiştir.¹² Çağdaş araştırmacılardan Ahmed Muhtâr Ömer (öl. 2003) de fasih Arap kelâmında varid olmasından ötürü normal kelâmda böyle kullanımların doğru kabul edilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir.¹³ Nâkıs bir fiilin, emir halinde illet harfinin düşmemesine örnek ise Mûsâ Şehvât'a (öl. 110/728) ait olan şu beyit verilebilir:¹⁴

ثم نادى إذا دخلت دمشقاً / يا يزيد بن خالد بن يزيد

Sonra, Dimeşk'e girdiğinde ey Yeziid oğlu Halid oğlu Yeziid! diye seslen.

Bu beyitteki istişhâd yeri emir fiili olan نادى kelimesidir. Bu kelime, nâkıs bir fiilin müfred muhatab emir sığası olduğundan normal durumda نادى şeklinde illet harfinin düşmesi gerekirken şiir zarûretinden ötürü hazfedilmemiştir.¹⁵

İllet harfinin düşmesi gerekirken hazfedilmemesi konusu hususunda yukarıda zikrettiğimiz nahivcilerin görüşlerine baktığımızda bunun sadece zarûrete has bir olgu olması hususunda ihtilafın olduğu görülmektedir. Bazı nahivciler, bunu zarûrete bağlarken; bazıları böyle bir kullanımın bazı Arap lehçesine uygun olduğunu ifade etmiştir. Kanaatimizce böyle

⁹ Kays İbn Zuheyr, *Şi'ru Kays b. Zubeyr*, thk. Adil Câsim el-Beyâtî (Bağdâd: Matba'atu'l-Âdâb, 1972), 29.

¹⁰ Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/199; Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *eş-Şâhibî fî fikhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve suneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997), 213; Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâb fî 'ileli'n-naħv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 104; el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-sâ'ir*, 159; el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-darab*, 2378.

¹¹ Zeccâcî, *el-İdâb fî 'ileli'n-naħv*, 103-104.

¹² Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Teshîlu'l-ferâid ve tekmilu'l-meķâşid*, thk. Muhammed Kamil Berekât (Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968), 236.

¹³ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî delîlu'l-mus-ekķafi'l-'arabî* (Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2008), 1/89.

¹⁴ Bu beytin baş tarafı ... ثم فاصوت şeklinde de rivayet edilmiştir bk. Ebu'l-Ferec Alî b. el-Huseyn el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrut: Dâru Sâdir, 2008), 3/248.

¹⁵ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-sâ'ir*, 159.

bir kullanımın illet harfini hazfedenele göre zarûret, illet harfini hiçbir durumda hazfetmeyenlere göre ise normal bir kullanım olarak kabul edilmesi daha uygun görülmektedir. Zira bir kullanımın zarûret kabul edilip edilmemesi lehçe kullanımına göre farklılık arz edebilir.

1.1.2. İsimde Ortaya Çıkan İşbâ‘

Bir isimde harekelerin işbâ‘ edilmesi i‘râb bakımından bir sıkıntıya yol açmadığından nahivciler arasında bu konuda bir ihtilâf söz konusu değildir. Nahivciler sadece şairin mecbûr kalması durumunda isimlerde başvurduğu işbâ‘ olgusuna örnek vermekle yetinmişlerdir.¹⁶ Zira Araplar, şiir veznini tutturmak için kimi beyitlerin kelimelerinde bulunmayan bir harfi ortaya çıkarmaya ihtiyaç duymuş olabilirler.¹⁷ Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:

تَنْفِي يَدَاهَا الْحَصَى فِي كُلِّ هَاجِرَةٍ / نَفْيِ الدَّنَائِرِ تَنْقَادُ الصَّبَارِيفِ

*Sarrafcuların, dinarları ayırdığı gibi (o devenin) elleri, her sıcaklıkta çakılları ayırıyor.*¹⁸

Bu beyitteki istişhâd yeri الصَّبَارِيفِ kelimesidir. Bu kelime صَبْرٌ şeklinde dört harfli olduğundan çoğulu الصَّبَارِيفِ şeklinde gelmesi gerekirken şiir zarûretine binaen ر harfinin kesrası işbâ‘ edilip الصَّبَارِيفِ şeklinde gelmiştir. Kûfeli dil bilginleri ise bunu câiz görmekteyler.¹⁹

İsimlerde görülen işbâ‘ çeşitlerinden birisi de munfasıl mütekellim için gelen أنا zamirindeki elif harfinin vasıl halinde de sabit kalmasıdır. Kûfeli dil bilginleri ve İbn Mâlik’in tercihinine göre أنا kelimesi bir bütün olarak zamir olduğundan vasıl halinde de elif harfi hazif edilmemektedir. Basralı dil bilginlerine göre ise أنا zamirinin elifi sekte için gelen hâ harfi gibi kelimenin sonundaki harfin harekesini belirttiğinden vakıf halinde sabit, vasıl halinde أَنْ şeklinde sakıt olurken, şiir zarûretine binaen vasıl halinde de sabit olarak gelebilir.²⁰ Buna örnek olarak A‘şâ’ya ait olan şu beyit verilebilir:²¹

فَكَيْفَ أَنَا وَاتِّحَالِي الْقَوَائِي / بَعْدَ الْمَشِيبِ كَفَى ذَاكَ عَارًا

Yaşlılıktan sonra ben ve (şiir) kâfiyelerini intihal etmem (çalmam) nasıl olur. Bu, ayıp olarak yeter.

Bu beyitte أنا zamirindeki elif, vasıl halinde sabit olarak gelmiştir.²² Ebû Hayyân أنا zamirindeki elifin vasıl halinde sabit olarak gelmesinin, bazı kabilelerin lehçelerine uygun olduğunu zikretmiştir.²³

İsimlerde vukû bulan işbâ‘ çeşitlerinden birisi de istifhâm edatlarından olan ما kelimesinin başına harf-i cer dâhil olması durumunda normalde فِيْمِ örneğinde olduğu gibi ما kelimesinden elif harfinin hazfedilmesi gerekirken zarûretten ötürü hazfedilen elif’in geri

¹⁶ Abdullatîf, *Luğatu’s-Şi‘r*, 156.

¹⁷ İbn Cinnî, *Sırru şimâ‘eti’l-i‘râb*, 1/38.

¹⁸ Bu beyit dîvânında bulunmamakla beraber Ferezdak’a nispet edilmiştir bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/28; el-Muberrred, *el-Mukteḍab*, 2/256; İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/450; es-Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/203; İbn Cinnî, *Sırru şimâ‘eti’l-i‘râb*, 1/40; el-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ‘ili’l-ḥilâf*, 1/27; Abdulkadir el-Bağdâdî, *Hiżânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*, thk. Abdusselâm Hârûn (Mısır: Mektebetu’l-Hâncî, 1997), 4/424; el-Endelüsî, *İrtişâfu’d-ḍarab*, 2391.

¹⁹ Endelüsî, *İrtişâfu’d-ḍarab*, 2391-2392.

²⁰ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/454; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ‘ir*, 160; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hem’u’l-bevâmi’ fî şerḥi Cem‘il-cevâmi’*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru’l-Kutub’il-İlmiyye, 1998), 1/200-201.

²¹ Meymûn b. Kays A‘şâ, *Dîvânü’l-A‘şâ el-Kebîr*, thk. Muhammed Huseyn (Kahire: Mektebetu’l-Âdâb, ts.), 53.

²² İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/454; Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/205; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ‘ir*, 160; Endelüsî, *İrtişâfu’d-ḍarab*, 2382.

²³ Endelüsî, *İrtişâfu’d-ḍarab*, 2381.

gelmesidir.²⁴ Buna örnek Hassân b. Sâbit el-Ensârî'ye (öl. 60/680) ait olan şu beyit verilebilir:²⁵

على ما قام يَشْتَمُنِي لَتَيْمٍ / كَخِنْزِيرٍ تَمَرَّعَ فِي رَمَادٍ

Küilde yuvarlanan domuz gibi pinti biri, beni ne üzere söviyor.

Bu beyitteki istişhâd yeri ما على ifadesi olup ما edatının başına harf-i cer olan على edatını aldığı için مَ علا şeklinde olması gerekirken şiir zarûretinden ötürü elif harfi hazfedilmemiştir. İbn Cinnî'nin bu durumda elif'in geri gelmesinin iki kullanımdan en zayıf kullanım olduğunu söylemesi kendisinin bu kullanımı zayıf da olsa bir lehçe olarak gördüğüne işaret etmektedir.²⁶

Fiil ve isimlerde görülen işbâ' durumuna baktığımızda; i'râbda dil kaidelerinin dışına çıkmasına yol açan işbâ' hususunda nahivcilerin ihtilâf ettiği ve bu konuda farklı rivâyetlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu da onların ne denli i'râba önem verdiklerini göstermektedir. Bundan ötürü bu gibi kural dışı kullanımlara lehçe kullanımı veya zarûret açısından bakılmıştır.²⁷ İ'râbda herhangi bir değişikliğe yol açmayan işbâ' için her ne kadar kimi Arap lehçesine uygun olarak geldiği zikredilmişse de vurgu yapmak gibi gayelerden ötürü de bu şekilde kullanıldığı söylenebilir. Zira bir kelimenin ister ortasında, ister sonunda olsun bir harfi uzatmak vurgu ve önem ifade eder.²⁸ Abdullatîf'e göre nahivciler tarafından zarûret kabul edilen işbâ' yapılmış kullanımlar, kendilerince açıklanan birbirinden farklı birçok durum için söz konusu olmuştur.²⁹ Nitekim İbn Cinnî, nesir ve nazımda vurgu yapmak ve olayın vehametini ortaya koymak için işbâ' yapılmış kullanımların olduğunu zikretmektedir.³⁰ Bu da ona göre işbâ' yapmanın zarûret olmadığını göstermektedir. İbn Cinnî, her ne kadar *Sırru şimâ'eti'l-i'râb* isimli eserinde İşbâ' yapılmasının zarûret olduğunu söylemişse de *el-Haşâiş* ve *el-Muhteseb* kitaplarında böyle bir ifade de bulunmamıştır. Dolayısıyla *el-Muhteseb* kitabının hayatının sonlarına doğru telîf etmesi, onun işbâ' yapmanın zarûret olduğu şeklindeki görüşünden döndüğüne işaret etmektedir.³¹ Zira kelimedeki seslerde yapılan vurgu, manaya tabi olup mana kuvvetli olduğunda ses de kuvvetli olur, mana zayıf olduğunda ses de zayıf olur.³²

1.2. Med Harflerini Kısaltmak (İhtilâs)

Nahivciler, zarûret durumunda kısa hareketleri uzatmaya cevâz verdikleri gibi uzun okunan hareketleri kısaltmaya da cevâz vermişlerdir. Bu durumda med harfleri olan elif, yâ ve vâv harfleri ihtilâs yapıp fetha, kesra ve zamme ile yetinilir. Elif harfinin yerine fetha ile yetinmeye şu beyit örnek verebiliriz:³³

أَقْبَلَ سَيْلًا جَاءَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ / يَحْرُدُ حَرْدَ الْجَنَّةِ الْمُعَلَّةِ

²⁴ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-sâ'ir*, 317; Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 158.

²⁵ Hassân b. Sâbit el-Ensârî, *Dîvânü Hassân b. S. âbit*, thk. 'Abd Emhenâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 90.

²⁶ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vucûbi şevâzî'l-kurâât ve'l-îdâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. (Kahire: Dâru Sezgîn, 1994), 2/347; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-sâ'ir*, 317.

²⁷ Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 159.

²⁸ Temmâm Hassân, *Menâbicu'l-bahs fi'l-luğa* (Mısır: Mektebetu'l-Encelû, 1990), 163.

²⁹ Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 160.

³⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/258.

³¹ Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 161.

³² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/210.

³³ Bu beyit Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr'e (ö. 210/825) nispet edilmektedir bk. İbn 'Usfûr, *Ḍarâi'ru's-si'r*, 132.

Allah (cc)'in emriyle verimli bir bahçenin hızı gibi hızlı gelen bir sel yöneldi.

Bu beyitteki istişhâd yeri الله kelimesidir. Bu beytin ikinci mısrasında en son gelen الْمُعَلَّة kelimesine uygun olması için hâ / ◦ harfinden önce gelen elif, kâfiyeden dolayı okunuşta hafzedilip fetha ile yetinilmiştir.³⁴ Abdullatîf, böyle bir kullanımın kaynağının bazı Arap lehçeleri olabileceğini söylemiştir.³⁵

Yâ harfî yerine kesra ile yetinmeye örnek olarak Ubeydullah b. el-Hurr el-Ca'fî'ye (öl. 68/687) ait olan şu beyit verilebilir.³⁶

وَبُدِّلْتُ بَعْدَ الزَّعْفَرَانِ وَطَيْبِهِ / صَدَى الدَّرَجِ مِنْ مَسْتَحْكِمَاتِ الْمَسَامِيرِ

Safran bitkisi ve kokusundan sonra sağlam çivilerden oluşmuş çarhın yankısıyla değiştirildim.

Bu beyitteki istişhâd yeri المسامير kelimesi olup bu kelime المِسْمَار kelimesinin çoğulu olduğundan المسامير şeklinde gelmesi gerekirken şiir zarûretinden ötürü kesra harekesiyle yetinilmiştir.³⁷

Vâv harfinin yerine zamme ile yetinmeye ise şu beyit örnek olarak verilebilir.³⁸

إِنَّ الْفَقِيرَ بَيْنَنَا قَاضٍ حَكْمًا / أَنْ تَرِدَ الْمَاءَ إِذَا غَابَ التُّجْمُ

Fakir olan kişi kadı iken, yıldızlar battığı zaman senin suya ulaşmana hakemdir.

Bu beyitte istişhâd yeri التُّجْمُ kelimesidir. Bu kelimenin aslı التُّجُومُ şeklinde olmalıyken şiir zarûretine binaen zamme harekesiyle iktifa edilmiştir.

Zarûretten dolayı harekede ihtilâs yapılan yerlerden biri de mâ kabli harekeli olan muttasıl gaib zamiri olan ◦ kelimesidir. Buna örnek olarak Mâlik b. Herîm el-Hemdânî'ye (öl. 620) ait olan şu beyit verilebilir.³⁹

فَإِنْ يَلُوكُ غَتًّا أَوْ سَمِينًا فَإِنِّي / سَأَجْعَلُ عَيْنِيهِ لِنَفْسِهِ مَقْنَعًا

Eğer (bana gelecek olan misafir) zayıf veya şişman olursa, ben onun iki gözünü, nefsi için kanaat yeri kalacağım.

Bu beyitteki istişhâd yeri لِنَفْسِهِ ifadesinde muttasıl zamir olan ◦ kelimesidir. Bu zamirden önceki harf harekeli olduğundan bu zamirde bulunan kesra harekesinin uzatılıp نَفْسِيهِ şeklinde okunması gerekirken zarûretten dolayı ihtilâs yapılmıştır. Sîbeveyhi, Muberrred, İbnu's-Serrâc, Sîrâfî, Kayrevânî ve İbn 'Uşfûr gibi nahivciler bu gibi kullanımları zarûret kabul etmiştir.⁴⁰ Ayrıca Muberrred, bu zarûretten daha ağır olanının zamirden harekeyi tamamen hafzetmek

³⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/299; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 132; Âlûsî, *ed-Ḍarâ'ir*, 73-74.

³⁵ Abdullatîf, *Luğatu's-şî'r*, 162.

³⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/95, 300.

³⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/95, 300; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 130.

³⁸ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 3/134; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/299-300; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 130.

³⁹ Şerîf Râğîb 'Alâvene, *S-elâs. etu şu'erâ mukillân (Mâlik b. Herîm el-Hemdânî, 'Adî b. Hâtîm et-Tâî, Ca'fer b. 'Ulbe el-Hâris î) cem' ve tahkîk ve dirâse* (Amman: Dâru'l-Menâhic, 2007), 56; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/28; Muberrred, *el-Muktedâb*, 1/176; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/459; el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 244; Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilil-hilâf*, 2/517; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 123.

⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/28; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 242-245; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 122-125.

olduğunu söylemiştir.⁴¹ Buna örnek olarak Ye‘lâ el-Ehvel el-Ezdi’ye (öl. 90/710) nispet edilen şu beyti vermiştir:⁴²

فَظَلْتُ لَدَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ أَرْبَعُهُ / وَمَطْوَايَ مُشْتَقَّانِ لَهُ أَرْقَانِ

Ben, Beytu'l-'Atîk (Kâbe)'in yanında onu istemeye devam ettim, iki arkadaşım da uyanık bir şekilde ona özlem duyumaktadır.

Bu beyitteki istişhâd yeri ٱ ifadesindeki muttasıl zamirdir. Şair mecbûr kaldığı için zamirden hem uzatmayı hem de harekeyi hafzetmiştir.

İbnu's-Serrâc, hazfedilenlerin zâid olması ve harekenin de hazfedilenlere delalet etmesi hasebiye zarûretten ötürü şairin harekeyle iktifa ettiğini söylemiştir.⁴³ İbn Mâlik ise Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (öl. 189/805) görüşünü zikredip harekede ihtilâs yapmanın bir Arap lehçesi olduğuna dikkat çekerek şunları söylemiştir:

Harekeli bir harften sonra zamme ve kesranın ibtilâsına gelince Kisâî'nin, 'Akîl ve Kilâb oğullarından rivâyet ettiği bir lehçedir. Bu lehçeye göre Ebû Ca'fer el-Kâri (öl. 130/748) Kur'ân-ı Kerîm'de geçen له, به ve benzerlerini okumuştur. Kisâî şöyle demiştir: 'Ben, 'Akîl ve Kilâb Araplarının cezimli olarak لَرَبَّةٍ لَكُنُوْدُ şeklinde ve ibtilâs yaparak لَرَبَّةٍ لَكُنُوْدُ şeklinde okuduklarını duydum'.

İbn Mâlik sözünün devamında 'Akîl ve Kilâb oğulları dışında başka bir lehçede ihtilâs veya sükûn olmadığını vurgulamıştır.⁴⁴ Dolayısıyla onun bu sözünden kendisinin bu konudaki görüşünün kabileden kabileye değiştiğini görmekteyiz. Zira ona göre böyle bir kullanım 'Akîl ve Kilâb oğulları için zarûret olmaksızın bir lehçe iken; bu iki kabile dışındakiler için zarûrettir. Dolayısıyla bu, onun şiir zarûreti ve zarûrete uygun olarak kullanımda olan lehçeler hakkındaki tutumunu ve bu konuda Sîbeveyhi'ye tabi olduğunu göstermektedir. Nitekim Sîbeveyhi, bir lehçede konuşulan bir kullanımı diğer lehçeler için zarûret olarak kabul etmektedir. İbn Cinnî ise zamirden harekeyi hafzetmenin Ezdi's-Serâ kabilesinin lehçesi olduğunu ifade etmiştir. İbn 'Uşfûr da Ahfeş'in böyle bir kullanımın Ezdi's-Serâ lehçesine uygun olduğunu düşündüğünü zikretmiş, ardından müennes muttasıl gâib zamir olan هَا kelimesinden elif harfini hafzedip fetha harekesiyle yetinmenin ise çirkin bir zarûret olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵ Bağdâdi de aynı şekilde bu gibi kullanımların zarûret değil de bir lehçe kullanımı olduğunu söylemiştir.⁴⁶

Bu konudaki görüşlere baktığımızda muttasıl gâib zamir olan hû kelimesinden harekeyi kısaltmanın veya hafzetmenin ihtilâflı bir konu olduğu görülmektedir. Bazı nahivciler, bunu zarûret olarak kabul ederken; bazıları bir lehçe kullanımı olduğunu zikretmiştir. Kisâî ve İbn Cinnî'nin bazı Arap lehçelerinde bu kullanımların olduğunu söylemesi ve Ebû Ca'fer'in, Kur'ân-ı Kerîm kırâatinde bu kullanımları zikretmesinden ötürü böyle kullanımların zarûret değil, Arap lehçesi bağlamında ele alınması daha uygun görülmektedir.

1.3. Huve (هُوَ) ve Hiye (هِيَ) Zamirlerinin Farklı Kullanımları

⁴¹ Muberrred, *el-Muktaḍab*, 1/176-177.

⁴² Muberrred, *el-Muktaḍab*, 1/177; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/461; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/128; Kayrevânî, *Mâ yecîzu li's-şâir*, 245; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 124.

⁴³ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/459-460.

⁴⁴ Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî (Mısır: Dâru Hecer, 1990), 1/132.

⁴⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/128; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi'ru's-şî'r*, 124-125.

⁴⁶ el-Bağdâdi, *Ḥizânetu'l-edeb*, 5/270.

Şiir zarûretinden ötürü bu iki zamirin farklı şekilleri vardır. Bazen bu iki zamirdeki و ve ى harfleri sâkin veya şeddeli olurken; bazen hafzedilir. Suyûtî, bu iki zamirdeki vâv ve yâ harfinin şeddeli veya sâkin kullanımının bir lehçe kullanımı, hafzedilmesinin ise zarûret olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ Ebû Hayyân da هُو ve هِيَ zamirlerinin sâkin olarak kullanılmasının Araplardan Kays ve Esed kabilelerinin lehçelerine uygun bir kullanım olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Bu durumda böyle bir kullanım bu iki kabilenin kullanımında zarûret değilken; diğerlerinin kullanımında zarûret olarak görülmektedir. Bu iki zamirin sâkin olarak kullanımına aşağıdaki şu beyitler örnek olarak verilebilir:⁴⁹

وكان إذا ما كان يؤم كريمة / فقد علموا أني وهو فتيان

Zorluk günü olduğunda onlar, benim ve onun iki erdemli delikanlı olduğumuzu bildiler.

ألا هي إلا هي فدعها فإمما / تمنيك ما لا نستطيع غرور

*Dikkat o kadın! Sadece o. Onu terket. O, ancak hiçbir aldaticının yapamayacağı şeyi sana vaad ediyor.*⁵⁰

Huve (هُوَ) zamirinin şeddeli olarak kullanılmasına dair şu beyit örnek verilebilir:

مبارك هو ومن سماه / على اسمك اللهم يا الله

*Ey Allahım, o ve onu senin isminle isimlendiren kişi mübarek olsun.*⁵¹

Hiye (هِيَ) zamirinin şeddeli kullanımına örnek ise şu beyit verilebilir:

والنفس ما أمرت بالعنف آية / وهي إن أمرت باللطف تأتمر

*Nefis, şiddetle emrolunduğu sürece imtina eder, o, yumuşaklıkla emrolunsa yerine getirir.*⁵²

Âlûsî, bu iki zamirde vâv ve yâ harfinin şeddeli olmasının Hemedân kabilesinin lehçesine uygun olduğunu söyledikten sonra muhakkik âlimlere göre Hemedân kabilesinin kullanımında da şiir zarûretlerinden sayıldığını zikretmiştir.⁵³ هُو ve هِيَ zamirlerinden و ve ى harflerinin hafzedilmesini, bazı nahivciler bir lehçe olduğunu söylese de genel itibarıyla çirkin bir kullanım olarak görülmüştür.⁵⁴ Sîbeveyhi bunu, kitabının الشعر ما يَحْتَمِلُ الشَّعْرُ konusunda zikretmiştir.⁵⁵ Sîrâfî, zarûrete binaen bir kelimenin aslındaki bir harfî hafzetmenin, zâid olarak gelen tenvîni hafzetmek gibi olduğunu söylemiştir. Ona göre tenvîni hafzetmek, هو kelimesinden و harfini hafzetmekten daha çirkindir. Zira tenvîn, munsarîf bir kelimeyi, gayr-ı munsarîf bir kelimeden ayıran bir alamet iken; zamirden vâv harfini hafzetmek bir karışıklığa yol açmaz.⁵⁶

⁴⁷ Suyûtî, *Hem'u'l-bevâmi*, 1/200.

⁴⁸ Endelüsî, *İrtişâfu'd-đarab*, 2405; Suyûtî, *Hem'u'l-bevâmi*, 1/204.

⁴⁹ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Âlûsî, *ed-Đarâ'ir*, 178.

⁵⁰ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Âlûsî, *ed-Đarâ'ir*, 178.

⁵¹ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1983), 1/204; el-Enbârî, *el-İnşâf fî mes'ûli'l-hilâf*, 1/339; Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 167.

⁵² Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn Mâlik, *Şerhu'r-Tesbîl*, 1/144; Endelüsî, *İrtişâfu'd-đarab*, 2383; Âlûsî, *ed-Đarâ'ir*, 179.

⁵³ Suyûtî, *Hem'u'l-bevâmi*, 1/204; Âlûsî, *ed-Đarâ'ir*, 178-179.

⁵⁴ Abdullatîf, *Luğatu's-si'r*, 168.

⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/26-27.

⁵⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/194.

Böyle bir kullanıma örnek olarak şu beyit verilebilir:⁵⁷

بَيْتَاهُ فِي دَارِ صِدْقٍ قَدْ أَقَامَ بِهَا / حِينَا يُعَلِّمُنَا وَمَا نُعَلِّمُهُ

*O, bir zaman diliminde ikamet ettiği doğruluk evindeyken bizî mazûr görüyordu, biz ise onu mazûr görmüyoruz.*⁵⁸

Bu beyitteki istişhâd yeri بَيْتَاهُ terkibindeki هُوَ zamiridir. Bu zamirin aslı هو şeklinde iken zarûrete binaen vâv harfi hazfedilmiştir. İbn Cinnî, zarûretten ve munfasıl zamiri عَصَاهُ ve فَتَاهُ kelimelerindeki muttasıl zamire teşbîh etmekten ötürü böyle bir kulanıma gidildiğini zikretmiştir.⁵⁹ A'lem, بَيْتَاهُ terkibinin aslında هُوَ olduğunu, zarûretten ötürü vâv harfinin بَيْتَاهُ şeklinde sâkin kılındığını ve yine zarûretten ötürü vâv harfinin hazfedilip bir zarûretin başka bir zarûrete dâhil edildiğini söylemiştir.⁶⁰ Ona göre bu kullanımda, zamirin harekesini sâkin kılmak ve zamirdeki bir harfi hazfetmek şeklinde iki tane zarûret bulunmaktadır.

Buna karşın bu kullanımın Arap lehçesine uygun olduğunu söyleyenler de vardır. Ebu'l-Hasen İbn Sîde (öl. 458/1066), Kisâî'nin, هو zamirinin أَنْتَ zamiri gibi aslında üç harfli olarak هُوَ فعل ذاك şeklinde söylendiğini fakat Araplardan bazılarının bunu hafifletip ذاك فعل ذاك şeklinde kullandığını, Esed, Temîm ve Kays oğullarının ise cezimli bir şekilde vâv harfini sâkin kılarak ذاك فعل ذاك şeklinde telaffuz ettiğini ve bazı Arapların da هو zamirinden önce sâkin elif bulunduğu vâv harfini atıp ذاك فعل ذاك ve حَتَّى هُوَ فعل ذاك şeklinde bir kullanıma gittiklerini zikrettiğini nakletmiştir.⁶¹ Dolayısıyla Kisâî'nin bu sözünden Arapların هو zamiri için هُوَ, هُوَ, هُوَ ve öncesinde sâkin elif olma şartıyla هُوَ şeklinde dört tane farklı kullanımının olduğu görülmektedir.

Bu konudaki ihtilâf sebeplerinden biri de هو ve هي zamirlerinin aslı ile ilgilidir. Kûfeliler, bu iki zamirde sadece هـ kelimesinin isim olduğunu, vâv ve yâ harflerinin ise zâid olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu harfler şayet kelimenin aslından olsaydı tesniyesi yapılırken bu harflerin hazfedilmemesi gerekirdi. Ayrıca şiirde vâv ve yâ harfinin hazfedildiğini kendilerine delil olarak getirmişlerdir. Vâv ve yâ harflerinin zâid olarak getirilmesinin sebebi, bir ismin tek harf üzere kalmasının çirkin görülmesidir. Basralı dil bilginleri ise هو ve هي zamirlerindeki vâv ve yâ harflerinin kelimenin aslından olduğunu dolayısıyla bu zamirlerin bir bütün olarak isim olduğunu savunmuşlardır. Delilleri ise bu iki zamirin munfasıl zamir olması ve munfasıl zamirin de tek harf üzere mebni olmasının câiz olmamasıdır. Kûfelilerin kendilerine getirdikleri delillere ise Basralı dil bilginleri, bu iki zamirin tesniyesi olan هُمَا zamirinin, kıyâsî değil de müfred kalıptan türetilmeden irticalen tesniye yapıldığını söylemişlerdir. Kûfeli dil bilginlerinin kendilerine delil olarak getirdikleri beyitlerin ise zarûret olduğu şeklinde cevap vermişlerdir.⁶² Bu iki grup dil bilginlerinin bu konuda ihtilâfa düşmelerinin sebebi, şiirde şairin zikrettiği dil kurallarına aykırı bir kullanımın sadece şiir zarûretinde vukû bulan bir şey mi yoksa bir lehçeye uygun kullanım mı olduğudur. Nitekim Kûfeli dil bilginleri bunu bir lehçe

⁵⁷ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/31; Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/678; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/265.

⁵⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/31.

⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 1/69.

⁶⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/257.

⁶¹ Ali b. İsmail İbn Sîdeh, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭu'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 2000), 4/345.

⁶² Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/677-686; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/264-266.

olarak kabul edip zarûret olgusundan çıkarırken; Basralılar bunun zarûret olduğunu savunmuşlardır.

Sonuç olarak هو ve هي zamirlerinin şiirdeki farklı kullanımları Arap lehçelerindeki kullanımların bir tezahürüdür. Bu farklı kullanımlar şiir yoluyla bize ulaşmıştır. Günümüzde Mısır'daki halk lehçesinde bu iki zaminin şeddeli olarak kullanımı da lehçesel olduğunu göstermektedir.⁶³ Bu itibar ile şiirdeki bu tür kullanımların şiire has bir durum veya bir lehçe kullanımını olarak ele alınıp zarûret olgusundan çıkartılması daha uygundur.

1.4. Şiirde Özel İsimlerin Kullanımı

Özel bir isim, şiirde kullanıldığında şiirin söylendiği çevrede o ismin bilinmesi gerekir. Öyle ki bazen o isme işaret eden birkaç harf, o ismin ne olduğunu anlamak için yeterli olmalı veya o ismi anlatan olaydan kim olduğu bilinmelidir. Nitekim kimi özel hallerinden ötürü kelimeler kendi kalıbından çıkarılabilir.⁶⁴ Kayrevânî, zarûret yerlerinden birinin, bir isimden başka bir ismin kastedilmesi veya isimde değişikliğe gidilmesi olduğunu ve bu durumda şiirde kastedilen isme delalet eden bazı işaretlerin bulunması gerektiğini zikretmiştir.⁶⁵ Özel isimdeki değişikliğe örnek olarak 'Amir b. Cuveyn et-Tâî'ye ait olan şu beyit verilebilir:⁶⁶

فِيَا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ فَاطَا وَأَهْلَهَا / هَلَكْتُ وَمِ أَسْمَعُ بِهَا صَوْتِ إِيسَانَ

Ben, keşke Fatma ve ailesinden sonra belak olsaydım da hiçbir insanın onun bakındaki sesini duymasaydım.

Bu beyitteki istişhâd yeri فَاطَا kelimesidir. Bu ismin aslı فاطمة şeklinde iken zarûretten ötürü değiştirilmiştir.

Bir isimden başka bir ismin kastedilmesine örnek olarak şu beyit verilebilir:⁶⁷

صَبَّحَنَ مِنْ كَاظِمَةِ الْحِصْنِ الْحَرْبِ / يَحْمِلُنَ عَبَّاسَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَلِّبِ

(O kadınlar) Abbâs b. Abdilmuttalib'i taşıyarak Kâzime (bir yerin ismi)'den harap olan kaleye sabah vakti geldiler.

Bu beyitteki istişhâd yeri عَبْدُ الْمُطَلِّبِ ifadesidir. Şair, burada Abbâs b. Abdilmuttalip'i değil de oğlu olan Abdullah b. Abbâs'ı diyeceğine zarûretten dolayı Abdullah'ın babasını demiştir.⁶⁸ Zira beytin birinci mısrası, bâ harfî ile bittiğinden ikinci mısrayı buna uydurmak için bâ harfî ile biten Muttalib kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla bu beyitte kastedilen kişinin kim olduğu bilindiğinden ötürü değişikliğe gidilmiştir.

Sîrâfî ise bir ismin başka bir ismin yerine kullanılmasını zarûret değil, şairin hatası olarak görmüştür. Nitekim o, özel isimlerin kullanımının şiirde ve normal kelâmda câiz olan, sadece şiirde câiz olan ve ne şiirde ne de normal kelâmda câiz olan kullanım olmak üzere üç şekilde olduğunu zikretmiştir. Şiir ve nesirde câiz olan kullanım عَبْدُ اللَّهِ kelimesinin عَبْدُ اللَّهِ şeklinde tasğîr edilmesi gibi tasğîr edilmeksizin özel isimlerin tasğîr edilmesidir. Şiirde câiz olup normal kelâmda câiz olmayan özel isimlerin kullanımını عَبْدُ اللَّهِ kelimesinin yerine مَعْبُدُ kelimesini, سليمان kelimesi yerine سَلَّمَ kelimesini kullanmak gibi bir kıyâs olmaksızın bir ismin kendisiyle bilinen

⁶³ Abdullatîf, *Luğatu's-Şi'r*, 168.

⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 3/188.

⁶⁵ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-Şâ'ir*, 320, 322.

⁶⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/203.

⁶⁷ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 2/452; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-Şâ'ir*, 320; İbn 'Uşfûr, *Darâ'iru's-Şi'r*, 169.

⁶⁸ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, 2/453; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-Şâ'ir*, 320.

başka bir isimle değiştirilmesidir. Çünkü عَبْدُ اللَّهِ ve مَعْبُدُ kelimelerinin kökleri aynı manayı ihtiva edip ibadet anlamına gelmekte, سَلِيمَان ve سَلَامٌ kelimeleri de aynı kök olan selamet kelimesinden türemiştir. Ne şiirde ne de normal kelâmda câiz olan kullanım ise şairin عثمان أبو عمرو yerine عثمان أبو عفان söylemesi gibi bir ismin yerine yanlışlıkla başka bir ismi kullanmasıdır. Çünkü şair bu kelimeyi عثمان بن عفان kelimesiyle karıştırarak Affân oğlu Osman diyeceğine, Affân'ın babası Osman demiştir.⁶⁹ Şiirde bu tür kullanımlar çok olup bazı nahivciler, bunu hata olarak kabul ederken; bazıları da zarûret olduğunu söylemek sûretiyle hata olmaktan çıkarmıştır.⁷⁰ Abdullatîf ise kendisine göre bu görüşlerin hiçbirinin uygun olmadığını zira bu kullanımların şiirde kullanılan özel isimlerin bir tezahürü olduğunu ve buna göre ele alınması gerektiğini, fakat nahivcilerin şiirin kendine özgü bu diline bakmamaları sebebiyle ihtilâfa düştüklerini ifade etmiştir.⁷¹

Nahivcilerin özel isimler hususunda ihtilâfa düştükleri kullanımlardan biri de şiirde tenvîn alması gereken munsarîf özel bir isimden tenvîni hazfetmektir. Kûfeliler, Ahfeş ve bazı Basralı dil bilginleri, tek bir illet üzere olan özel ismin, munsarîf bir kelimeyi gayr-ı munsarîf yapmada yeterli olduğunu söylemişler ve bu konuda şiirden delil getirmişlerdir. Sîbeveyhi ve Basralı dil bilginlerinin çoğu ise bunu reddederek bu konuda varid olan beyitleri ya te'vîl etmişler ya da değiştirmişlerdir.⁷² İbn Ya'îş, tenvînin hazfı konusunda ortaya konulan örnekler ele alındığı zaman çoğunun özel isimler olduğu, zarûretten ötürü tek bir sebep olan alemiyetten dolayı munsarîf olmaktan çıktığını belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre nekire bir ismin zarûretten ötürü gayr-ı munsarîf yapılması câiz değildir.⁷³ Suyûtî, bu konuda Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî'nin (öl. 291/904) savunduğu birinci görüşe göre normal kelâmda da olsa mutlak olarak câiz olduğu, Basralı dil bilginlerinin çoğu ve Kûfelilerden Ebû Musa el-Hâmid'in (öl. 305) benimsediği ikinci görüşe göre şiirde de olsa mutlak olarak câiz olmadığı, Kûfeli dil bilginlerinin çoğu ve Basralılardan Ahfeş'in savunduğu üçüncü görüşe göre şiirde câiz, normal kelâmda câiz olmadığı ve dördüncü görüşe göre ise sadece özel isim durumunda câiz olduğu şeklinde bu konuda dört yaklaşımın olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Özel isimden tenvînin hazfedilmesine örnek olarak Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât'a (öl. 75/694) ait olan şu beyit verilebilir:⁷⁵

وَمُضْعَبٌ حِينَ جَدِّ الْأُمِّ / رُؤْيُهَا وَأَطْيَبُهَا

Mus'ab, iş kazıştığında tüm efendilerin en büyüğü ve en iyisidir.

Bu beyitteki istişhâd yeri مُضْعَبٌ kelimesi olup zarûretten ötürü bu kelimedenden tenvîn hazfedilmiştir.⁷⁶ Ayrıca bu konuda mecrûr munsarîf bir kelimenin mansûb olması değil de tenvînin hazfedilmesine dair örneklerin verilmesi zarûretin “Zarûretin ihtiyaçla sınırlandırılması” şartına uygun olduğu görülmektedir.

⁶⁹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/228-230.

⁷⁰ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/230-231.

⁷¹ Abdullatîf, *Luğatu's-sîr*, 198-199.

⁷² Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*, thk. İmîl Bedî' Yakûb (Beirut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2001), 1/188.

⁷³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/191.

⁷⁴ Suyûtî, *Hem'u'l-bevâmi*, 1/121-123.

⁷⁵ Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, *Dîvânü Ubeydillâh b. Kays er-Rukayyât*, thk. Muhammed Yûsuf Necm (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 124; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/189.

⁷⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/189-191.

1.5. Hâulâi (هؤلاء) İşaret İsminden Elif Harfinin Hazfedilmesi

Şiir zarûretlerinden biri de işaret ismi olan هؤلاء kelimesindeki elif harfini hazfetmektir.⁷⁷ Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:⁷⁸

تَجَلَّدَ لَا يُقَالُ هؤلاءِ هَذَا / بَكَى لَمَّا بَكَى أَسْفًا غَيْظًا

Sabret ki bunlar: 'Bu kişi ağladığında üzüntü ve öfkeden dolayı ağladı' demesinler.

Bu beyitteki istişhâd yeri, hevlâi (هؤلاء) kelimesidir. Bu kelimenin aslı Hâulâi (هؤلاء) şeklindeyken elif harfi hazfedilmiş, hemze de vâv harfine dönüşmüştür. Hâulâi (هؤلاء) kelimesinin, Hevlâi (هؤلاء) şekline dönüşmesi hususunda nahivciler arasında ihtilâflar mevcuttur. Şöyle ki; Ferrâ, bu kelimenin Havlâi (هاؤلاء) şeklinde olduğunu, vâv harfinin sâkin, bir önceki harfin de elif olması hasebiyle elif harfinin iltikâ-i sâkineyn (iki sâkin harfin bir araya gelmesi) sebebiyle hazfedildiğini zikretmiştir.⁷⁹ Bağdâdî, هؤلاء kelimesindeki hemzenin kıyâs dışı olarak vâv harfine dönüştüğü, هؤلاء şeklinde zamme harekesinin vâv harfine ağır gelmesinden ötürü hazfedildiği ve elif harfinin de iltikâ-i sâkineynden ötürü hazfedildiği şeklinde Ferrâ'nın bu sözüne açıklık getirmiştir.⁸⁰ Buna göre burada sırasıyla — هؤلاء — هؤلاء — هؤلاء şeklinde işlemler yapılmıştır.

Bağdâdî'nin İbn Cinnî'ye atfettiği görüşe göre bu kelimenin aslı هؤلاء şeklinde olup elif harfi hazfedilmiş, daha sonra da هؤل kelimesi ayne'l-filin sâkin kılınması bakımından عَضُد-عَضُد kelimesine benzetilerek hemze harfi sâkin kılınmıştır. Hemze harfi sâkin olup bir önceki harfin harekesi fetha olmasına rağmen hemze, vâv harfine dönüşmüştür.⁸¹ Bu görüşe göre ise burada sırasıyla هؤلاء — هؤلاء — هؤلاء — هؤلاء şeklinde işlemler yapılmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz görüşlere bakıldığında Ferrâ ile İbn Cinnî'nin görüşleri arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Ferrâ'ya göre bu kelimedeki değişiklik ilk olarak hemze harfinin vâv harfine dönüşmesiyle başlamış daha sonra vâv harfi sâkin kılınarak iltikâ-i sâkineynden ötürü elif harfini hazfetmek şeklinde iken; İbn Cinnî'ye göre ilk işlem elif harfinin hazfedilmesiyle başlamıştır. Daha sonra هؤل kelimesi عَضُد kelimesine benzetilerek hemze harfi sâkin kılınmış ve vâv harfine dönüşmüştür.

Bu iki görüşün dışında هؤلاء kelimesindeki böyle bir kullanımın şiir zarûreti olmaksızın bir lehçenin kullanımı olduğunu söyleyenler de vardır. Nitekim İbn Ya'îş, bu kelimedeki memdûd bir şekilde hâulâi (هؤلاء), maksûr olarak hâulâ (هؤلا) ve elifin hazfi ile he'lâi (هؤلاء) şeklinde üç tane farklı kullanımın olduğunu söylemektedir. O, bu kelimedeki ه harfinin tenbîh harfi olduğunu fakat ism-i işaret ile beraber çok kullanıldığından ötürü tek bir kelimeymiş gibi kullanıldığını ve elif harfinin de tahfif için hazfedildiğini ifade etmiştir.⁸²

⁷⁷ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 357-358; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/438.

⁷⁸ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Kayrevânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 358; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/367; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/437; Abdulhalim, *Mevâridü'l-beşâ'ir li'ferâ'idi'd-darâ'ir*, 500.

⁷⁹ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 358.

⁸⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/438.

⁸¹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 5/438.

⁸² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/367.

1.6. Muttasıl Gâibe Zamir Olan Hâ (ها) Kelimesinden Elif Harfinin Hazfî

Te'nîs almeti olduğu için muttasıl gâibe zamirden elifin hazfedilmesine nahivciler cevâz vermezken; sadece bazıları vakıf halinde bu hazfî câiz görmüşlerdir.⁸³ Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:⁸⁴

فَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ بِدَارِ قَوْمِي / نَوَائِبَ كُنْتُ فِي حَلْمِ أَخَافَهُ

Ben, Lahm (kavminin) içinde korktuğum felaketleri, kavminin evinde gördüm.

Bu beyitteki istişhâd yeri أَخَافَهُ kelimesidir. Bu kelimedeki zamir, نَوَائِبِ kelimesine döndüğü için أَخَافُهَا şeklinde olması gerekirken zarûretten ötürü kendisinden elif harfi hazfedilmiş ve hâ harfindeki fetha bir önceki harfe nakledilmiştir. Enbârî, bu kullanımın Lahm kabilesinin lehçesi olduğunu söylemiştir. Onlar نحن جئنا بما “Biz, o şeyleri getirdik” ifadesi yerine elif harfini hazfedip fetha harekesini bir önceki harfe naklederek نَحْنُ جِئْنَا بِهِ ifadesini kullanırlar.⁸⁵

Ferrâ, أَخَافَهُ fiilinin fetha harekesi almasının sebebinin, elif harfinin hazfedilmesine delalet etmesi olduğu şeklinde açıklamıştır. Zira fetha, elifin cinsidir.⁸⁶ İbn Usfûr, هَا kelimesinden elif harfini hazfedip fetha harekesiyle yetinmenin çirkin bir zarûret olduğunu, elif harfinin hazfedilip fetha harekesinin bir önceki harfe nakledilmesinin ise zarûret kabilinden olduğunu hatta Ferrâ'nın “Allah (cc)’ın sizi onunla yüceltiği fazilet ile Allah (cc)’ın sizi onunla şereflendirdiği keramet ile” şeklinde bir cümle rivayet ettiği ve bu cümledeki بِهِ kelimesinde olduğu gibi bunun normal kelâmında da olabileceğini söylemiştir.⁸⁷ Dolayısıyla bu görüşlere bakıldığında böyle bir kullanımın bazı kabilelerin normal kelâmında vukû bulunduğu, fakat bunun dışında şiirin kendine has özelliği olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

1.7. Vasil Halinde Sekte İçin Kullanılan Hâ Harfinin Gelmesi

Vakıf halinde, kelimedeki harekeyi veya med harflerini ortaya çıkarmak için kelimenin sonuna eklenen hâ harfine sekte hâ'sı / هَاءِ السَّكْتِ denir. Birincisi, وَهْ (koru) ve عَهْ (anla) gibi tek harf üzere gelen fiillerde bu harfin lâzımî olarak zâid gelmesi, ikincisi ise لَمَعْ kelimesinde olduğu gibi bir harften fazla olan kelimelere eklenmesinin lâzımî olmadığı şeklinde iki kullanımı vardır. Vakıf yapılması ve sâkin harf üzere vakfetmek için getirilen bu harfin sâkin olması gerekir. Vasil halinde bu harfin harekeli kılınması câiz değilken,⁸⁸ bazen şiirde zarûrete binaen vasil halinde harekeli bir şekilde sekte hâ'sı gelebilir. Buna örnek olarak şu beyit verilebilir:⁸⁹

⁸³ Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî, *el-Huce li'l-kurrâi's-seb'e*, thk. Bedruddin Kahveci vd. (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984), 1/139.

⁸⁴ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilil-hilâf*, 2/568; İbn 'Usfûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 125, 188.

⁸⁵ Fârisî, *el-Huce li'l-kurrâi's-seb'e*, 1/139; Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilil-hilâf*, 2/568; İbn 'Usfûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 125.

⁸⁶ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 286.

⁸⁷ İbn 'Usfûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, 125.

⁸⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/174-176.

⁸⁹ Bu beyit, kimseye nispet edilmeden zikredilmiştir bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/422; İbn Cinnî, *el-Huşâiş*, 2/358; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/176; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 2/388.

يَا مَرْحَبَاهُ بِحِمَارٍ نَاجِيَةٍ / إِذَا أَتَى قَرْنَتْهُ لِّلسَّائِيَةِ

Merhaba Naciye (isimli kişi)'nin eşeği, o geldiğinde onu büyük su kovası için yaklaştıracam.

Bu beyitteki istişhâd yeri مَرْحَبَاهُ kelimesidir. Bu kelimenin sonunda vakıf halinde sâkin gelmesi gereken sekte hâ'sı olmasına rağmen zarûretten dolayı vasıl halinde ve harekeli olarak gelmiştir.

Basralı dil bilginleri, هُنَا kelimesi dışında sekte için gelen hâ harfinin vasıl halinde getirilmesinin şiir hariç câiz olmadığını savunmuşlardır.⁹⁰ İbn Ya'îş, bu harfin sâkin olması gerektiğini, vasıl halinde harekeli yapılmasının normal kelâmda hata ve çirkin, şiirde ise zarûret olduğunu vurgulamıştır.⁹¹ Buna karşın Kûfeli dil bilginleri ise şiirde ve normal kelâmda bunu câiz görmektedirler. Ferrâ, Arapların bazen حَسْرَتَا kelimesinin sonundaki elif harfine hâ harfini dâhil ettiklerini, bazen hâ harfini mecrûr bazen de merfû yaptıklarını fakat هُنَا ve يَا هُنَا kelimeleri dışında çoğunlukla mecrûr olarak kullandıklarını ve bu iki kelimedede ise merfû kullanımın çoğunlukta olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Araplar sekte hâ'sını konuşmalarında çok kullandıklarından neredeyse kelimenin asli harflerinden saymışlardır.⁹²

Sekte hâ'sı, Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunmaktadır. Örneğin مَمْ يَتَسَنَّهٗ “bozulmadı”⁹³ âyetinde kelimenin sonunda vasıl ve vakıf halinde sekte hâ'sı vardır. Bu sebeple nahivcilerin bu konudaki farklı tutum ve ihtilâflarına bakıldığında Kûfeli dil bilginlerinin bu harfin vasıl halinde normal kelâm ve şiirde gelebileceği görüşü daha uygun görülmektedir.

1.8. Tesniye Nûnu'nun Fetha veya Zamme İle Harekelenmesi

Tesniye ismin sonunda bulunan nûn harfinin, kesra ile harekelenmesi gerekir. Nûn harfine hareke verilmesinin sebebi كِتَابَانِ / كِتَابَيْنِ “iki kitab” kelimesinde olduğu gibi iki sâkin harfin yan yana gelmesini engellemektir. Nûn harfinin kesra harekesi almasının sebebi ise merfû olduğu durumda bir önceki harfin elif olmasıdır. Zira elif harfi hafif bir harf kabul edilirken kesra harekesi ağırdır. Bununla denge sağlanmak istenmiştir. Çoğul ismin sonunda gelen nûn harfinin fetha harekesi almasının sebebi ise çoğul bir kelimeyi tesniye bir kelimededen ayırt etmek ve nûn harfinden önce ağır kabul edilen vâv veya yâ harfinin gelmesinden ötürü hareketler içinde en hafif kabul edilen fetha harekesini vermektir.⁹⁴ Bazen bu kullanım dışına çıkılarak zarûrete binaen tesniye ismin sonunda gelen nûn harfi, kesra yerine zamme veya fetha harekesini alabilir. Nûn harfinin fetha harekesi almasına örnek olarak Humeyd b. Sevr el-Hilâlî'ye (öl. 70/689) ait olan şu beyit verilebilir:⁹⁵

عَلَى أَحْوَذِيَّيْنِ اسْتَفَلَّتْ عَشِيَّةٌ / فَمَا هِيَ إِلَّا لَمَحَةٌ وَتَغِيْبُ

Bir akşam vakti (Kaya kuşu) iki güçlü kanat üzerine durakaldı. (sen ona bakar bakmaz) o, bir anda kaybolur.

⁹⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 7/253.

⁹¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/176-177.

⁹² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/422.

⁹³ el-Bakara 2/259.

⁹⁴ İbn Cinnî, *Sırru şınâ'eti'l-i'râb*, 2/151; İbn 'Usfûr, *Darâi'ru's-si'r*, 218.

⁹⁵ Humeyd b. Sevr el-Hilâlî, *Dîvânü Humeyd b. S'evr el-Hilâlî*, thk. Muhammed Şefik el-Baytâr (Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2010), 249; İbn 'Usfûr, *Darâi'ru's-si'r*, 217; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/190; Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Tahlişu's-savâbid ve Telhîşu'l-fevâid*, thk. Abbas Mustafa es-Sâlihî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986), 79; Bahâuddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 1/69.

Tesniye ismin sonunda gelen gelen nûn harfinin, zamme harekesi almasına örnek ise Ru'be b. Accâc'a (öl. 145/762) ait olan şu beyit verilebilir:⁹⁶

يَا أَبَتَا أَرْقِي الْقِدَانُ / فَالنَوْمُ لَا تَأْلَفُهُ الْعَيْنَانُ

Ey babacığım pırelere uykumu kaçırdı, gözlerime uykuyu girmiyor.

Bu beyitlerdeki istişhâd yerleri الْقِدَانُ ve الْعَيْنَانُ kelimeleridir. Bu kelimeler, tesniye oldukları için nûn harfi mecrûr olması gerekirken mansûb ve merfû yapılmıştır. Bu kullanımların zarûret olduğunu söyleyen kişi İbn 'Ufûr'dur.⁹⁷ Nahivciler ise tesniyelerdeki nûn'un fetha ile harekelenmesinin Haris b. Ka'b oğulları ve Rabi'a oğullarının bazı kollarının lehçesi olduğunu söylemişlerdir. Bu lehçeyi konuşan Araplar رأيت الزيدان ve مررت بالزيدان örneklerinde olduğu gibi nasb, cer ve raf durumlarında elif harfini sabit kılarken; nasb halinde nûn harfini fetha ile harekelenmektedirler.⁹⁸ İbn Hişâm ve İbn 'Akîl أَخُوذِيَيْنِ kelimesinde olduğu gibi nûn harfinin fetha ile harekelenmesinin bir lehçe kullanımı olduğunu söylemişlerdir.⁹⁹ Ayrıca tesniye nûnu'nun, zamme ile harekelenmesinin de bir kullanım olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Ya'îş, bazı Arapların nasb ve cer durumunda nûn harfini fetha ile harekelenmelerini söyledikten sonra bazı Arapların الزيدان şeklinde nûn harfini zamme ile harekelenmelerini konusunda nakillerin bulunduğunu zikretmiştir. Ona göre böyle bir kullanım şâz olup kendisine kıyâs edilmemesi gerekirken; İbn 'Ufûr burada tesniye kelimesinin müfred bir kelime gibi nûn harfi üzerine i'râb hareketlerini almış olabileceğini zikretmiştir.¹⁰⁰ Nûn harfinin zamme harekesi alması tesniyenin üç durumda elif harfinin sabit kalması ile alakalı bir durumdur.¹⁰¹

Genel olarak bu konuya baktığımızda İbn 'Ufûr bu kullanımı zarûret olarak kabul ederken; nahivciler nûn harfinin kesra yerine zamme veya fetha ile harekelenmesinin Araplardan nakledilen bir lehçe olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Haris b. Ka'b oğulları ve Rabi'a oğullarının bazı kolları ise üç durumda tesniye için gelen elif harfini sabit bırakarak nasb halinde nûn harfini fetha ile harekelenmektedirler. Bize göre tesniye nûnu'nun fetha veya zamme ile harekelenmesine dair kullanımların bazı Arapların lehçelerine uygun olması hasebiyle bu lehçeler dışında böyle kullanımların zarûret kabul edilmesi daha uygundur.

1.9. Cemi Nûnu'nun Kesra veya Zamme İle Harekelenmesi

Düzenli müzekker çoğulların sonunda bulunan nûn harfinin fetha ile harekelenmesi asıl iken bazen nûn harfi kesra veya zamme harekesini alarak i'râbını vâv veya yâ harfi ile değil müfred munsarîf bir kelimenin i'râbı olan hareke ile alabilmektedir. Nûn harfinin kesra ile harekelenmesine örnek olarak Suheym b. Vuseyl et-Temîmî'ye ait şu beyit verilebilir:¹⁰²

وماذا يَدْرِي الشعراءُ مِنِّي / وَقَدْ جَاوَزْتُ حَدَّ الْأُرْبَعِينَ

⁹⁶ Ru'be İbn el-'Accâc, *Mecmû'u eş'âri'l-'Arab ve hüve muştemil 'alâ Dîvâni Ru'be b. el-'Accâc*, thk. Velîd İbn el-Verd (Berlin: Âlâtu Duruğlin el-Meşhûre, 1903), 186; Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, 1/78; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1/92.

⁹⁷ İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-si'r*, 217-219.

⁹⁸ İbn Cinnî, *Sırru şmâ'eti'l-i'râb*, 339; İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-si'r*, 218; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/355.

⁹⁹ Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Erđabu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), 1/63; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/69.

¹⁰⁰ İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-si'r*, 218-219; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/190-191.

¹⁰¹ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/71.

¹⁰² Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd Buhturî, *el-Hamâse*, thk. Muhammed İbrahim Hûr, Abîd Ahmed Muhammed (Birleşik Arap Emirlikleri: Hey'etu Ebû Zâbî, 2007), 51; el-Muberrred, *el-Muktedab*, 3/332; İbn Cinnî, *Sırru şmâ'eti'l-i'râb*, 2/271; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/227; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/86; İbn 'Ufûr, *Darâi'ru's-si'r*, 220; İbn Hişâm, *Erđabu'l-mesâlik*, 1/68; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 8/62.

Ben, kırk yaşını geçmişken şairler benden ne istiyorlar?

Nûn harfinin zamme ile harekelenmesine örnek olarak da Se‘îd b. Kays el-Hemedânî’ye (öl. 45/666) nispet edilen şu beyit verilebilir:¹⁰³

وَإِنَّ لَنَا أبا حَسَنٍ عَلِيًّا / أَبٌ بَرٌّ وَنَحْنُ لَهُ بَنِيٌّ

Şüphesiz ki bizim için Hasan’ın babası Ali vardır. İyi bir babadır ve biz onun çocuklarıyız.

Bu beyitlerdeki istişhâd yerleri الْأَزْبَعِيَّة ve بَنِيٌّ kelimeleridir. Bu kelimeler cem-i sâlim oldukları için normalde الْأَزْبَعِيَّة ve بَنَوٌ şeklinde olması gerekirken zarûrete binaen nûn harfi, kesra ve zamme ile harelenmiştir.

Cemi nûnu’nun fetha dışında başka bir hareke alması veya müfred munsarif bir kelimenin i‘râbını alması hususunda nahivciler ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bu durumun şüre has bir durum olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbn Cinnî, tesniye nûnu gibi cemi nûnu’nun da kesra ile harekelenmesinin zarûret olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ İbn Ya‘îş, bu konudaki görüşleri ortaya koyduktan sonra iltikâ-i sâkineynden ötürü nûn harfinin kesra harekesini almasını şiir zarûretine bağlamıştır.¹⁰⁵ İbn ‘Uşfûr, nûn harfinin kesra harekesi almasının sadece şiirde bulunduğunu söyleyerek bu durumu şüre bağlamıştır.¹⁰⁶ İbn Hişâm, yâ harfinden sonra nûn harfinin kesra harekesi almasının şiirde câiz olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷ İbn ‘Akîl ise nûn harfinin kesra ile harekelenmesini bir lehçe kullanımı değil şâz olarak görmüştür.¹⁰⁸ Âlûsî de yâ harfi ile beraber nûn harfinin kesra ile harekelenmesini zarûret olarak görmüştür.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu nahivciler, nûn harfinin kesra veya müfred bir ismin i‘râbını almasını şiir zarûreti veya şâz olarak görmüşlerdir.

Bazı nahivciler ise bunun bir lehçe olduğunu savunmuşlardır. Zira Halîl b. Ahmed, Araplardan bazılarının nasb ve cer durumunda مَرْرُثُ الْبَيْنِيَّةِ şeklinde kullanıma gittiklerini, merfû durumunda ise zamme harekesi ve vâv harfi itibariyle iki raf‘ alametinin bir arada olmaması gerektiğinden vâv harfini yâ harfiyle değiştirerek هَوْلَاءُ الْبَيْنِيَّةِ şeklinde kullandıklarını zikretmiş ve nûn harfinin kesra ve zamme almasının bir lehçe olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰ İbn Mâlik de bu görüşte olup Araplardan bazılarının سَيْنِيَّةِ “yillar” kelimesini غَسْلِيَّةِ “kir” kelimesine benzeterak daima yâ harfini sabit kıldığını ve i‘râb harekelerini nûn harfinin üzerine icra ederek سَيْنِيَّةِ, سَيْنِيَّةِ, سَيْنِيَّةِ şeklinde kullanıma gittiklerini, bazılarının da bu kelimedeki nûn harfinin tenvîn yerine gelmesinden ötürü iltikâ-i sâkineyn olmasının diye سَيْنِيَّةِ şeklinde tenvîn harekesini hazfettiklerini söylemiştir. Ona göre nasıl ki tesniye nûnunun fetha ile harekelenmesi, bir lehçe ise cemi nûnunun kesra ile harekelenmesi de bir lehçe olabilir. Ayrıca İbn Mâlik, Muberrred ile aynı görüşü paylaşarak cem-i müzekker sâlim’e mülhak olan kelimelerin, hakikati itibariyle çoğul olmamaları sebebiyle müfred bir kelimenin i‘râbı olan hareke ile i‘râb olmasının güzel olduğunu söylemiştir.¹¹¹ Âlûsî, nûn harfinin kesra harekesi almasının, nasb ve cer halinde yâ harfinin olması durumunda geldiğini söylemiş ardından da

¹⁰³ İbn ‘Uşfûr, *Darâi’ru’s-şîr*, 219; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/85; Bağdâdî, *Hişânetu’l-edeb*, 8/75-77.

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *Sırru Şimâ’eti’l-i‘râb*, 2/273.

¹⁰⁵ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 3/229-231.

¹⁰⁶ İbn ‘Uşfûr, *Darâi’ru’s-şîr*, 219.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *Erḍabu’l-mesâlik*, 1/67.

¹⁰⁸ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 1/67.

¹⁰⁹ Âlûsî, *ed-Ḍarâ’ir*, 159.

¹¹⁰ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, thk. Fahrudîn el-Kabâve (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1985), 223-224.

¹¹¹ Muberrred, *el-Muktaḍab*, 4/37; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/85-86.

birincisi şiiir, ikincisi de yâ harfî olması şeklinde kesralı nûn harfî kullanımının iki şartının olduğuna dair İbn ‘Uşfûr’dan nakilde bulunmuştur.¹¹² İbn Ya‘îş de nûn harfinin hareke ile i‘râb alması durumunda yâ harfinin gerekli olduğunu söylemiştir.¹¹³

Bu görüşlere bakıldığında cemi nûnu’nun kesra ile harekelenmesi veya müfred bir kelimenin i‘râbını alması, bazı Arapların lehçesinde bulunması hasebiyle bunu zarûret değil de bir lehçenin tezahürü olarak görmek daha uygundur. Zira gramerin toplum dilinden tamamıyla yoksun olduğu ileri sürülemez.¹¹⁴

1.10. Mütেকellim Yâ’sının Kesra İle Harekelenmesi

Mütেকellim yâ’sı, muttasıl bir zamir olup öncesinde sâkin bir harf yoksa غلامِي ve غلامِي örneklerinde olduğu gibi fetha harekesi alması veya sâkin olması câizdir. Eğer bir önceki harf sâkin ise عصاي “benim asam” ve قاضي “Benim hâkimim” örneklerinde olduğu gibi sadece fetha ile harekelenmesi gerekir. Fakat şair mecbûr kalırsa kesra ile harekelendirebilir.¹¹⁵ Nitekim Kayrevânî, bunun zarûret olduğunu ve iltikâ-i sâkineynden ötürü Arapların sâkin bir harfî kesra ile harekelendirmesi hasebiyle şairin yâ harfini sâkin zannettiğini ve bundan dolayı yâ harfine kesra harekesini verdiğini söylemiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla o, bu görüşüyle yâ harfinin meksûr yapılmasını şairin mecbûr kalmasına bağlayarak bunun sadece şiiirde câiz olabileceğini ortaya koymuştur. Bu kullanıma örnek olarak Ağleb el-‘İclî’ye (öl. 19/640) ait olan şu beyit verilebilir:¹¹⁷

قال لها هل لك يا تاتي / قالت له ما أنت بالمرضي

O kadına dedi ki: Ey kadın! Senin için bende bir şey var mı (benimle evlenir misin)? Kadın da o adama dedi ki: Sen razı olanlardan değilsin.

Bu beyitteki istişhâd yeri تاتي terkibidir. تا kelimesi, müennes müfred ism-i işaretlerden biri olup¹¹⁸ تاتي terkibinin sonundaki mütেকellim yâ’sı, meftûh gelmesi gerekirken zarûrete binaen meksûr yapılmıştır.

Mütেকellim yâ’sının meksûr olması hususunda nahivciler ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfların en bariz olanı, A‘meş el-Kûfî’nin (öl. 148/765) مَا أَنْتُمْ بِمُصْرَحِيَّيْ “*Siz beni kurtaramazsınız*”¹¹⁹ âyetindeki مُصْرَحِيَّيْ kelimesinde¹²⁰ mütেকellim yâ’sının meksûr okunması şeklindeki kırâatıdır. Bazı nahivciler, bu kırâatı desteklerken; bazıları reddetmiştir.

¹¹² Âlûsî, *ed-Đarâ’ir*, 160.

¹¹³ İbn Ya‘îş, *Şerh’u’l-Mufaşşal*, 3/228.

¹¹⁴ Rıfat Akbaş, “Arap Dili Gramerini Dil-Toplum İlişkisi Üzerinden Okuma Denemesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 747-454.

¹¹⁵ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 305-306.

¹¹⁶ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 306.

¹¹⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/76; Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1988), 3/159; el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 306; el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, 4/430-431.

¹¹⁸ Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhim Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu’l-me’ânî min Hizâ’l-emânî*, thk. İbrâhim ‘Aṭveh ‘Avad (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 550.

¹¹⁹ İbrahim 14/22.

¹²⁰ مُصْرَحِيَّيْ kelimesinin sonundaki yâ harfinin şeddeli olmasının sebebi, iki tane yâ harfinin beraber bulunmasıdır. Birincisi bu kelimenin çoğulu, cem-i müzekker olan مُصْرَحِيَّيْ kelimesindeki yâ harfî, ikincisi ise mütেকellim yâ’sıdır. Bu kelime yâ-ı mütেকellime izâfe olduğundan nûn harfî düşmüş ve iki yâ birbirine idğâm edilmiştir bk. Ebû Abdillâh Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî, *el-Kitâbu’l-mûdahî fî vucûbi’l-kırâat ve ‘ilelibâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeyî (Cidde: el-Cemâ’atu’l-Hayriyye, 1993), 2/711; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu’l-me’ânî*, 551.

Reddedenlerin başında Ferrâ gelmektedir. Zira o, مُصْرَجِي kelimesindeki mütekellim yâ'sını meksûr şeklinde A'meş ve Yahyâ b. Vessâb'ın (öl. 103/721) okuduğunu, fakat böyle bir kırâatın vehimden kaynakladığını aktarmıştır. Ayrıca Yahya b. Vessâb'ın tabakasında kırâat alanında az kişinin hatasız olduğunu ve burada da harf-i cer olan bâ harfinin مُصْرَجِي terkinin tamamını cer ettiğini zannetmiş olabileceklerini fakat durumun böyle olmadığını zikretmiştir. Zira mütekellim yâ'sı bu kelimedden ayrı, başlı başına bir kelimedir.¹²¹

Ferrâ, her ne kadar mütekellim yâ'sının meksûr olması şeklindeki kırâatı inkâr etse de Araplardan bazılarının iltikâ-i sâkineynden ötürü yâ harfini aslının dışında kesralı yaptığını rivâyet etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz beyit hakkında da bu beyitte geçen ع terkindeki yâ harfinin her ne kadar aslı itibariyle fethalı olması gerekirken kesralı olmasının iltikâ-i sâkineynden ötürü sahih olduğunu zikretmiştir.¹²² Ahfeş ise bu âyet hakkında görüş beyan ederken yâ harfinin kesra almeti olmasından ötürü bu harfe kesra harekesini koymanın mümkün olmadığını ve yâ harfinin meksûr olarak okunduğu kırâatın hata ve lahin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hiçbir Arap ve nahivciden böyle bir kullanımın duyulmadığını zikretmiştir.¹²³ Dolayısıyla Ahfeş, bu bu görüşüyle bir nevi Ferrâ'nın bu kullanımı bazı Araplardan işittiği sözünü inkâr etmiştir. Zeccâc ise مُصْرَجِي kelimesindeki mütekellim yâ'sını insanların meftûh şeklinde okuduğunu, Hamza b. Habîb el-Kûfi (öl. 156/772) ve A'sâ'nın ise meksûr şeklinde okuduğunu ve bu kırâatın tüm nahivcilerin yanında zayıf olduğunu, sadece bazı nahivcilerin bunun için zayıf bir vecih bulduğunu söyleyerek bu kırâatın red'i / ردیه olduğunu dile getirmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz beytin söyleyeni bilinmediği için kayda değer bir kıymetinin olmadığını dolayısıyla böyle bir beyitle Allah (cc)'ın kitabı hakkında delil getirilemeyeceğini zikretmiştir.¹²⁴ Kayrevânî de insanların çoğunun böyle bir kullanımı şürde dahi kabul etmezken normal kelâmda nasıl kabul edeceklerini, bu kırâat hakkında ise bu okuyuşu aktaran kişinin hatası olduğunu ve Arapça'yı iyi bilmeyen kişilerin bu gibi hatalara çok düştüklerini söylemiştir.¹²⁵

Yukarıda mütekellim yâ'sının kesralı okunması kıâatını kabul etmeyen nahivcilerin görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Bazıları, bunu hata, bazıları da zayıf kullanım olarak nitelemiştir. Öte yandan Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267) bu âyet hakkında görüşleri ortaya koyduktan sonra bu konuda dil ehlinin sözünden bu kırâatın zayıf ve şâz olduğu anlaşıldığını, câiz olmamasının ise kabul edilemez olduğunu, nitekim dil ehlinin bir grubun her ne kadar şâz ve az kullanılsa da bunun bir lehçe olduğunu naklettiğini dile getirmiştir. Ayrıca Ebû Ali'nin, bu konuda Ferrâ'nın *et-Taşrif* isimli eserinde Kasım b. Ma'n'ın (öl. 175/791) bu kullanımın doğru olduğunu zannettiğini ve Ebû Ali Kutrub'un (öl. 210/825) da böyle bir kullanımın Benû Yerbû' kabilesinin lehçesi olduğunu ve bu kabilenin izâfe yâ'sına bir yâ harfi daha eklediklerini söylediğini zikretmiştir. Ebû Şâme, Zeccâc'ın bu beyti söyleyen kişinin bilinmediğine dair sözüne cevap olarak bu beytin Ağlab el-İclî er-Râciz'e (öl. 19/640) nispet edildiğini söyleyerek bu iddiayı reddetmiştir. Ardından da böyle bir kullanımın kendi zamanına kadar insanların ağızında devam ettiğini söyleyip bu konuda nakillerde bulunmuştur.¹²⁶ Dolayısıyla böyle bir kullanımın Benû Yerbû' kabilesine ait bir lehçe olduğunu söylemesi, kendisinin bu kullanımı zarûret olmadan câiz gördüğüne işaret

¹²¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/75; Şîrâzî el-Fesevî, *el-Kitâbu'l-mûdâh*, 2/710.

¹²² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/76.

¹²³ Ebu'l-Hasan Se'îd b. Mes'ede Ahfeş el-Avsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâ'e (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990), 2/407.

¹²⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/159-160.

¹²⁵ Kayrevânî, *Mâ yecâzu li's-şâ'ir*, 307.

¹²⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu'l-me'ânî*, 550-551.

etmektedir. Bağdâdî, mütekellim yâ'sının kesra harekesi almasına dair nahivcilerin görüşlerini kısaca eserinde zikretmiştir.¹²⁷Yukarıda zikrettiğimiz görüşlere baktığımızda mütekellim yâ'sının meksûr okunmasının, bazı lehçelerde bulunmasından ötürü böyle bir kullanımın en azından bu lehçeyi konuşanların yanında zarûret olarak görülmemesi daha uygundur.

Sonuç

Arap dilinin, klasik dönem diye adlandırılan zaman diliminde söylenen şiirler ve değişik konularda telif edilmiş eserlere bakıldığında genellikle dil kurallarına uyulduğu, fakat bazen bu dil kurallarının dışına çıkıldığı görülmektedir. Kural dışı olarak görülen bu kullanımlar genellikle zarûret, şâz gibi kavramlar adı altında ele alınmıştır.

Zarûret olgusu fonetik, morfolojik ve sentaktik bakımından kategorize edilerek oldukça zengin örnekler eşliğinde işlenmiştir. Bu kullanımlar hakkında nahivciler arasında ihtilaflar göze çarpmaktadır. Ayrıca farklı yaklaşımlardan dolayı bazı zarûret kullanımlarının şiir dışında da olabileceği göze çarpmaktadır. Zarûretin görüldüğü kullanımlarda Basralı ve Kûfeli nahivcilerin bir görüş birliğinden söz edilemez. Zira Basralı nahivciler tarafından zarûret olarak değerlendirilen birçok kullanım, semâya/duyuma daha çok önem veren Kûfeli nahivcilerce zarûret olarak görülmemiş bilakis bu kullanımların Arap diline uygun olduğu vurgulanmıştır.

Fonetik zarûretlerin geneli kelimenin harflerindeki değişikliklerdir. Bu da ya bir harfin ziyâdesi ya bir harfin hazfi ya kısa okunuşlu bir harfi uzatmak ya da uzatılmış bir harfi kısa okumak şeklindedir. Kanaatimizce zarûret olarak isimlendirilen kural dışı kullanımlar şiirin kendine has bir dili olup nahivciler, nesir için tespit ettikleri dil kurallarını şiire uydurmaya çalıştıklarından böyle bir olguya ihtiyaç duymuşlardır.

Kaynakça

- Abdulhalîm, Muhammed Selîm b Huseyn. *Mevâridü'l-beşâ'ir li-ferâ'idü'd-darâ'ir*. thk. Hâzîm Se'îd Yûnus. Ammân : Dâru Ammâr, 2000.
- Abdullatîf, Muhammed Hamâse. *Luğatu's-şî'r: Dirâse fi'd-darûreti's-şî'riyye*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996.
- Ahfeş el-Avsat, Ebu'l-Hasan Se'îd b. Mes'ede. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmûd Karâ'e. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.
- Akbaş, Rıfat. "Arap Dili Gramerini Dil-Toplum İlişkisi Üzerinden Okuma Denemesi". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 741-762. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.795457>
- 'Alâvene, Şerîf Râğîb. *S-elâs etu şu'erâ muķillân (Mâlik b. Herîm el-Hemdânî, 'Adî b. Hâtîm et-Tâî, Ca'fer b. Ulbe el-Hâris.î) cem' ve tahkîk ve dirâse*. Amman: Dâru'l-Menâhic, 2007.
- Âlûsî, Mahmûd Şukrî. *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir dûne'n-nâs. ir*. Bağdâd: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1922.
- A'şâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*. thk. Muhammed Huseyn. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.
- Bağdâdî, Abdulkadir el-. *Hizânetü'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Hârûn. 13 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 4. Basım, 1997.
- Buhturî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd. *el-Hamâse*. thk. Muhammed İbrahim Hûr, Abîd Ahmed Muhammed. Birleşik Arap Emirlikleri: Hey'etu Ebû Zâbî, 2007.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzu'l-me'ânî min Hirzî'l-emânî*. thk. İbrâhîm 'Aṭveh 'Avad. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.

¹²⁷ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 4/435-437.

- Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-. *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn: el-Başriyyîn ve'l-Küfyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân el-. *İrtişâfu'd-ḍarab min lisâni'l-'arab(ciltleri birleştirilmiş hali)*. thk. Receb Osman Muhammed, Abdu'ttevvâb Ramazân. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.
- Ensârî, Hassân b. Sâbit el-. *Dîvânu Ḥassân b. Sâbit*. thk. 'Abd Emhenâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- Ezherî, Hâlid b. Abdillâh el-. *Şerḥu't-taṣrîḥ 'ale't-Tavdîḥ*. thk. Bâsil 'Uyûn Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-. *el-Ḥucce li'l-kurrâi's-seb'e*. thk. Bedruddîn Kahveci vd. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed el-. *el-Cumel fi'n-naḥv*. thk. Fahrüddîn el-Kabâve. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1983.
- Fesevî, Ebû Abdillâh Nasr b. Alî b. Muhammed eṣ-Şîrâzî el-. *el-Kitâbu'l-mûdâḥ fî vucûbi'l-kıraât ve 'ilelibâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî. 3 Cilt. Cidde: el-Cemâ'âtu'l-Hayriyye, 1993.
- Hassân, Temmâm. *Menâbicu'l-baḥs fi'l-luḡa*. Mısır: Mektebetu'l-Encelû, 1990.
- Hilâlî, Humeyd b. Sevr el-. *Dîvânu Ḥumeyd b. S'evr el-Hilâlî*. thk. Muhammed Şefik el-Baytâr. Abu Dabi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2010.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah. *Şerḥu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Ḥaşâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muḥteseb fî tebyîni vucûbi şevâzzi'l-kıraât ve'l-âḍâb 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. 2 Cilt. Kahire: Dâru Sezgîn, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *Sırru şinâ'eti'l-i'râb*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 2000.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *eṣ-Şâhibî fî fikḥi'l-luḡati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve suneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Besc. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997.
- İbn Herme, İbrâhîm. *Dîvânu İbrâhîm b. Herme*. thk. Muhammed Cabbâr el-Mu'aybid. Bağdâd: Mektebetu'l-Endelüs, 1969.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf. *Evdâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf. *Taḥlîşu's-şevâbid ve Telḥîşu'l-fevâid*. thk. Abbas Mustafa es-Sâlihî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerḥu't-Tesbîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Teshîlu'l-fevâid ve tekemîlu'l-meḳâsid*. thk. Muhammed Kamil Berekât. Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968.
- İbn Sîdeh, Ali b. İsmail. *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 2000.
- İbn 'Ufûr, Ali b. Mu'min. *Ḍarâi'ru's-si'r*. thk. Seyyid İbrahim Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 2. Basım, 1982.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali. *Şerḥu'l-Mufaṣṣal li'z-Zemahşerî*. thk. İmîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Zuheyr, Kays. *Şi'ru Kays b. Zubejr*. thk. Adil Câsim el-Beyâtî. Bağdâd: Matba'atu'l-Âdâb, 1972.

- İbnu'l-'Accâc, Ru'be. *Mecmû'u eş'âri'l-'Arab ve hüve muştemil 'alâ Dîvâni Ru'be b. el-'Accâc*. thk. Velîd İbn el-Verd. Berlin: Âlâtu Duruğlin el-Meşhûre, 1903.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-nahv*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn el-. *Kitâbu'l-Eğânî*. thk. İhsân Abbâs vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 2008.
- Kayrevânî, Muhammed b. Ca'fer Kazzâz el-. *Mâ yecûzu li's-şâ'ir fi'd-ğarîra*. thk. Ramazân Abdu'ttevâb, el-Hâdî Selahuddîn. Kuveyt: Dâru'l-'Urûbe, ts.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktedab*. 4 Cilt. Kahire: Vezâretu'l-Evkâf, 1994.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî delîlu'l-mus.eğkâfi'l-'arabî*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Rukayyât, Ubeydullâh b. Kays er-. *Dîvânu 'Ubeydillâh b. Kays er-Rukayyât*. thk. Muhammed Yûsuf Necm. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdîlî, Ali Ali Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2008.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân es-. *Hem'u'l-bevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-'İlmiyye, 1998.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-. *el-İdâb fi 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.